

Ph Dr Jan Souček (Praha):

Je možno testovat morálku dětí?

Je tomu letos 40 let, co před psychologickou a pedagogickou veřejností předstoupil ředitel psychologické laboratoře na Sorboně Alfred Binet s prvním standardisovaným inteligenčním testem. Vlastním popudem k vytvoření Binetovy stupnice byla praktická potřeba. Když v r. 1904 byla vytvořena komise, jež měla doporučit vytvoření zvláštních tříd pro slabomyslné děti při pařížských veřejných školách, přemýšlí Binet, jehož školení a zaměření je přírodovědecké, se svým spolupracovníkem Simonem, jak nalézt cestu, jak diagnostikovat slabomyslné dítě. V r. 1908 došlo k první revisi Binetovy stupnice, zdokonalené hlavně pojmem „mentálního věku“ a v r. 1911, ve stejném roce, kdy Binet zemřel, byla stupnice znovu revídována. W. Stern přispěl v r. 1912 ke zlepšení testu svým IQ (intelligenčním kvocientem) chronologickým.

Nadšeného přijetí se dostalo inteligenčnímu testu v Americe. V r. 1916 dochází k jeho „Stanfordově revisi“ psychologem Termanem. Je známo, že americká psychologie nejvíc přispěla k rozšíření a využití testovací metody. Když se ozvaly proti testování vážné pochybnosti, že testy směřují převážně ku zjištění jazykové vyspělosti, uvažuje se o zavedení testů, které se obejdou bez jazykových projevů a omezují se spíše na výkony, které předpokládají sice inteligenci, ale vyjadřují se beze slov. (Hlavní význam zde mají testy Pintnerovy a Patersonovy.)

Když byla za první světové války vybudována v Americe armáda, pokládalo se za účelné dovědět se, jaké jsou mentální poměry mezi mladými lidmi, kteří měli hájit prapory země pruhů a hvězd. A tak vznikají pověstné „armádní testy“ (alfa a beta test).

Testování vzbudilo ve vědeckém světě mocný ohlas. Testy byly překládány a upravovány pro poměry jednotlivých zemí (u nás hlavně Stejskalem) a staly se důležitým nástrojem, jímž se především na školách a v poradnách pro volbu povolání podařilo podat rychlou diagnosu mentální vyspělosti individua. Jako v medicíně je možno poklepem a poslechem po jistou míru zjistit, jde-li o zdravý nebo nemocný organismus,

tak se nám inteligenční test stává pomůckou pro „hrubé“ posouzení jednotlivce. Přirovnáváme testování k jednoduše diagnostické metodě v lékařství, neboť ani testování není rozhodně spolehlivý a přesný způsob, jak rozhodnout o inteligenci dítěte. I testování čeká na nějaký „röntgenoskopický přístroj“, který by podal přesnější a určitější diagnosu než dosavadní verbální i neverbální testy.

Velmi důležitý je vliv, který vykonaly testy na celou psychologickou i pedagogickou vědu. Zejména v pedagogice se objevilo testů jako hub po dešti. Vedle kvalitních didaktických testů, jež mají svou nepochybnou hodnotu (u nás Příhoda, Čondl, Vrána), vyrojilo se i spousta testů málo kvalitních, které nemohou svůj úkol, t. j. zjistit rychle a spolehlivě míru vědomostí nebo obratností v jistém oboru ani zdaleka plnit.

Když se ukázalo, že se dá měřit tak složitý a nepostižitelný jev, jako je inteligence, že nám inteligenční kvocient IQ-100 vyjadřuje míru normální inteligence, že dítě, jehož IQ kleslo podle testu pod hodnotu 70, vzbuzuje obavy, kdežto jedinec s IQ nad 120 je mimořádně inteligentní, uvedl tento úspěch mnohé psychology na myšlenku, že i jiné složky duševního habitu jednotlivce se dají měřit a vyjádřit kvantitativními hodnotami.

Vznikaly testy, které měly kvantitativně postihnout tu či onu vlastnost, rys nebo vlastnost jednotlivce, ať již šlo o kvality citové, vlastnosti temperamentu nebo vůle. Je to na př. Allport se svou zajímavou stupnicí převahy a podrobení, Moore, jenž chce měřit známou Watsonovu základní citovou trojici: cit strachu, hněvu a pohlavní něžnosti v laboratorních experimentech nebo Downey, který zkonstruoval 12 testů, měřících temperament a vůli, tedy na př. schopnosti odporu, koordinaci popudů, vytrvalost a rychlost v rozhodování. A to jsem uvedl jen nejtypičtější z představitelů tohoto směru.

Nás budou nejvíce zajímat testy, které mají za úkol testovat morálku dětí: Jsou to testy, jež zkoumají morální znalosti dětí, jejich etické názory, jejich morální postoj a to tak, že děti vyslovují své morální soudy v situacích, jež se uměle navodí. Na př. Fernaldovy testy, které měří chování dětí v situacích, které jsou testem uměle vyvolány.*)

Jako příklad uvedu některé z nich.*) Test má měřit čest-

*) Není naším úkolem promýšlet vztah mezi znalostí morálních pravidel a skutečným jednáním, jak o tom uvažuje na př. Piaget („Le jugement moral chez l'enfant.“).

*) Nejznámější z autorů jsou: P. E. Voelkert, Hartshorne a May. („Studies in the Nature of Character.“)

nost a její kontrast nepoctivost. Zkoušenci jsou pozorováni, zdali podvádějí při zkoušce, opisují-li od souseda, nebo opravují-li své texty podle voskové předlohy, která se úmyslně, avšak jakoby náhodně ponechá v testovacím materiálu. Podobně se zkoumá pravdomluvnost a nepravdomluvnost v řadě testů, z nichž na př. jeden si všímá do jaké míry přehání dítě, které má vypravovat o svém činu. V testu altruismu a egoismu se hledí na př. zjistit, do jaké míry dovede dítě pracovat pro skupinu spíše než pro sebe. Tak ve snaze po zjištění vytrvalosti nebo nedostatku vytrvalosti si všímáme, dovede-li dočíst povídku, která je na konci tištěna vadným a špatně čitelným tiskem. A abych uvedl z celé baterie testů i takový, který přihlíží k disciplinovanosti a impulsivnosti: Dítě má potlačit touhu sníst cukrátko, které má před sebou při experimentu po dobu 40 minut.

Uvedl jsem několik testů, aby bylo jasné oč zde běží. Tendence těchto testů je jasná. Jako nám inteligenční test pomůže oddělit děti normální od slabomyslných, tak morální test přispěje k odlišení dětí normálních od morálně vadných. Vyhlídky, které tyto testy poskytují, jsou velmi svůdné. Bude možno korelovat jednotlivé testy a srovnat morálku s inteligencí*), bude vůbec možno vyjádřit nějak morální věk dětí, srovnávat morálku rozmanitých skupin (děly se pokusy toho druhu)? Tyto krásné perspektivy však zastíňují několik vážných pochybností, o nichž se stručně zmíníme.

Výhody, které nám poskytují morální testy, lze spatřovat v tom, že nám podávají rychlý průřez osobnosti v jejím vztahu k testované skupině. Všechno testování je totiž založeno na s r o v n á v á n í individuí ve větším nebo menším počtu jednotlivců. Je známo, že při měření určitých vlastností tělesných (výška, váha, objem prsou atd.) nebo duševních (inteligence) se největší počet případů kupí kolem průměru, kdežto případy extrémní, ať směrem nahoru nebo dolů, jsou na okrajích známé nám zvonovité křivky Gausovy. Je zjištěno, že i morální vlastnosti nebo rysy jsou rozloženy ve skupině podle vzoru Gausovy křivky. Umístění toho či onoho jednotlivce v příslušném bodu křivky má sice velkou cenu v celkovém posouzení jeho hodnoty, avšak poví nám velmi málo o osobnosti samé. Diagnostická cena tohoto zařazení může být hlavně v tom, že zjišťuje normalnost, průměrnost nebo nadprůměrnost určitého případu. K tomu se však ještě vrátíme.

Při morálních testech narážíme na celou řadu obtíží, je-

*) Terman zjistil, že 73 procent nadaných chlapců a 74 procent nadaných dívek vyniká po stránce morální nad příslušným průměrem dětí kontrolní skupiny bez výběru.

jichž závažnost pochopíme, když vyjdeme z požadavků, jež klademe na dobrý test. Tak formuluje Allport*) zásady, jimiž se má řídit konstrukce testů takto:

1. Měřená hodnota musí mít svůj psychologický význam. Sám navrhuje, aby se měřila na př. extravertnost a intravertnost, důvěra a nedůvěra v sebe, družnost a samotářství, altruismus a egoismus, sociální inteligence a pod.

2. Stupnice musí být racionálně konstruována.

3. Jednotky míry musí mít diagnostickou cenu.

4. Stupnice musí být spolehlivá.

5. Stupnice musí být hodnotná.

6. Test má být prostý.

Zamýšlíme-li se nad těmito požadavky, vidíme, jak je nsnadno jim vyhovět.

Vezmeme na př. spolehlivost testovací stupnice. Dá se jistě ověřit několika experimenty, doplňkovými výzkumnými metodami, korelováním jedné polovičky testu s druhou polovičkou testu a opakováním testu (retestováním), avšak ani pak neposkytuje naprostou spolehlivost.

Statistikové se zamýšlejí nad platností testu a vyjadřují tuto okolnost podobně jako spolehlivost testu přesným číslem. Jak je možno zjistit hodnotu, platnost testu? Obyčejně se uvádí nový test v korelaci s testy, které již byly standardisovány nebo se srovnává s úsudkem kompetentní osoby, jejíž verdikt rozhoduje leckdy i při posouzení spolehlivosti testu.

Při morálních testech se vyskytují ještě jiné nesnáze, které nejsou v Allportových požadavcích anticipovány. Je to obtíž nalézt platnou věkovou normu. Vzpomeňme na Hartshornovy testy čestnosti a nepoctivosti. Jak je možno přesně posouditi, zda odpovídá to či ono chování určitému věku testovaného dítěte?

Podobná obtíž vzniká, máme-li na mysli měrné jednotky, jejichž pomocí máme jistou vlastnost nebo rys odstupňovat. Vyjádříme-li na př. schopnost utlumit impuls při uvedeném pokusu s cukrátkem dobou, která uplyne od začátku experimentu ke kritickému okamžiku, nebude každý úsek časový stejně významný. Je doba mezi desátou a jedenáctou minutou stejně závažná jako mezi devětatřicátou a čtyřicátou minutou? Nejsou-li však všechny úseky časové stejně významné, jak vyjádřit kvantitativně jejich rozdílnou hodnotu?

Nejproblematičtější však je okolnost, která se ocitá v samotném ohnisku kritických úvah o použitelnosti morálních testů. Existují všeobecné, veškeré naše jednání pronikající a za všech okolností se uplatňující vlastnosti nebo rysy,

*) „Personality“ (1937) str. 451.

jako je poctivost, impulsivnost, pravdomluvnost, nebo běží jen o specifické reakce na danou situaci asi podle známého rčení, že „příležitost dělá zloděje“? Podvádí-li na př., jak jsme viděli v příslušném testu, děti při opisování, podvádí i za jiných okolností? V této základní otázce není zatím jasno a výzkumy, které se v tomto směru konaly, nevyznívají nikterak jednotně. Podle dosavadních výsledků se zdá, že jsou jisté vlastnosti, které se projevují za všech situací, avšak že vedle toho existují rysy, které mají spíše specifický ráz. Odpověď na tak základní otázku je komplikována ještě pochybnostmi o tom, zda na př. egoismus a altruismus jsou v podstatě ve stejné rovině, při čemž egoismus je jen zápořem vlastnosti, která v kladném směru vede k altruismu. Podobně je tomu s disciplinovaností a impulsivností, pravdomluvností a lhavostí. Nejsou tyto vlastnosti jen lícem a rubem stejné kvality? Nebo snad běží o vlastnosti zcela odlišné, které nemají nic společného?

Není ani možno říci, že superiorita v jedné kladné vlastnosti souvisí s vyšším průměrem ve vlastnosti jiné. Tak na př. Hartshorne měřil interkorelaci mezi testy poctivosti, altruismu, sebeovládáním a vytrvalostí a dospěl k hodnotě velmi nízké, t. j. 21. Uvádí se tím v pochybnost domněnka, že morálka tvoří jakýsi zaokrouhlený celek, nebo spíše ještě že představuje určitou rovinu, která je tak a tak vysoko a že člověk nebo dítě morální má všechny kvality ve shodě s danou morálkou společnosti nebo naopak je nemorální a pak všechny jeho morální vlastnosti a rysy jsou pod úrovní. Nemůžeme zde pátrat po příčinách tohoto zjevu, ježto naším úkolem bylo zaujmout kritické stanovisko k testům morálních vlastností dětí a úvahy o zdrojích morálních vlastností a morálních znaků by nás zavedly na jinou příliš širokou oblast.

Vedle toho mají tyto testy nevýhody inteligenčních testů, přílišnou strojenost a vyumělkovanost podmínek, za nichž se administrují. Jsou to laboratorní pokusy, proto jim schází bezprostřednost a spontánnost projevů. Dítě, které má projevit na př. schopnost inhibovat popudy, je celou situací tak zmateno, že projev jeho bude v rozporu s projevem, který by vyjádřilo za okolností přirozených. To je však společné všem experimentům a test je možno pokládat v podstatě za experiment, i když jeho účel je jiný.

Velkým nedostatkem těchto testů je ta okolnost, že nám nepovědí nic o tom, jak se měřený znak nebo vlastnost zrodil, jak se vyvíjel, jaké krise ho vyvolaly, jak se ovlivňoval novým přízpůsobením atd. Uvedme příklad: Dítě nezná přesných hranic mezi pravdou a fantasií, jak se zjistí příslušným testem. Kde jsou zdroje této morální vlastnosti? Zavínil to

domov přílišnou tvrdostí, jež vyhnala dítě do říše fantasmie a snění, nebo zase naopak přílišnou měrou péče, nebo domov rozvrácený, který sám neměl ponětí o pravdomluvnosti, způsobily to pohádky, měla na tuto vlastnost vliv skupina kamarádů, nebo snad film? Či má na tom podíl jistá biologická dispozice, nervosita, křehkost organismu, nebo jiný faktor?

Ze se někdy dá usoudit na příčinu nebo alespoň na hlavního činitele, který vysvětluje některý úkaz, ilustruje nám výzkum Dorošenkův, jak jej uvádí Murphy*). Dorošenko zkoumal v r. 1928 sociální chování dětí dvou mateřských škol v Kijevě. Do jedné z těchto mateřských škol chodily děti rodičů, kteří přijali revoluční zásady a jejichž rodinný život ve smyslu těchto zásad měl jiný sloh než život rodičů druhé mateřské školy, kteří zůstali ve starých zásadách a tradicích. Je zajímavé, že děti revolucionářských rodičů projevovaly větší družnost než děti z rodin tradičních, že tvořily větší skupiny.

Na otázky, které zkoumají příčinu určitého jevu, jež pátrají po kauzalitě jevů, nedávají testy odpověď vůbec. Jako se nedovím z inteligenčního testu nic o tom, zdali zjištěný defekt má své kořeny v celkové konstituci, ve vadné funkci žláz, nebo je způsoben vlivy prostředí, tak ani morální test nedává na tyto otázky odpověď. Jsou to metody genetické, jež vycházejíce ze studia vývoje každého jednotlivce usilují o to, aby obraz zkoumaného individua měl svou dynamiku a vedle toho, aby byl zasazen do rámce sociálního prostředí. Bez této sociální základny, v níž individuum žije, má úspěchy, prožívá krise, přizpůsobuje se změněnému prostředí, nemůžeme osobnost chápat. A zde jsme u otázky, jaká je prognostická cena testu? Dá se soudit z nynější okamžité reakce na to, jak se zachová dítě nebo dospělý v pozdější době? Ani inteligenční testy neuspokojily, pokud se týká jejich prediktability, tím méně mohou morální testy předvídat.

Shrneme-li tedy to, co bylo řečeno o spolehlivosti, platnosti morálních testů, o možnostech stanovit věkovou normu, o těžkostech při stanovení měrné jednotky, o všeobecnosti či specifičnosti morálních vlastností, o strojenosti laboratorních podmínek testu a o tom, jak tyto testy nemohou přihlížet k sociálnímu prostředí testovaného subjektu, nemůžeme dát na otázku uvedenou v nadpise odpověď kladnou. Tím ovšem nechceme upřít výhody testovací metody pro rychlé rozhodnutí, jde-li o zjev normální, průměrný nebo nenormální, podprůměrný či nadprůměrný. V tomto směru mohou morální testy přinést velký užitek.

*) „Handbook of Social Psychology“ (1935) vydavatel C. Murchinson.